

Bestsellers onder de bezetting

Tijdens de Tweede Wereldoorlog probeerde de Duitse bezetter via de papierdistributie de Nederlandstalige literaire uitgeverijen zo veel mogelijk te sturen. In Nederland was de censuur snoeihard terwijl in Vlaanderen de bomen voor de boekenproductie ogenschijnlijk tot in de hemel groeiden.

DOOR FRANK HELLEMANS

Nooit ging het beter met de Vlaamse literatuur dan tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dat suggereren althans de fenomenale oplagecijfers van toen gepubliceerde boeken van Stijn Streuvels (100.000 exemplaren van *De Vlaschaard*), Willem Elsschot (35.000 van *Tsjip*), Gerard Walschap (50.000 van *Een mens van goede wil*), om nog maar te zwijgen van herdrukken van klassiekers als Hendrik Conscience (200.000 van *De leeuw van Vlaanderen*) en Ernest Claes (75.000 van *De Witte*). Ter vergelijking: de gemiddelde oplage van een Vlaamse roman vandaag bedraagt 1250 exemplaren en vanaf 10.000 exemplaren (zie Herman Brusselmans of Tom Lanoye) spreekt men al van een bestseller.

Niet alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief zat het blijkbaar wel snor met de nieuwe Vlaamse golf tussen 1940 en 1945. Louis Paul Boon debuteerde met *De voorstad groeit* (1943) dat ronduit positief werd onthaald, en kreeg pas de eerste negatieve reacties met zijn tweede worp, *Abel Gholaerts* (1944). Andere belangrijke nieuwkomers in die dagen, behalve Boon, waren Piet van Aken en Hubert Lampo. Niet verwonderlijk dus dat deze laatste achteraf opmerkte dat het best meeviel met de literaire vrijheid tijdens het oorlogslustrum: 'Ik zeg niet dat je een hommage aan Stalin had kunnen uitgeven, maar er bestond een vrijwel totale literaire vrijheid.'

Hoe verschillend het er ondertussen bij onze noorderburen toeging, blijkt uit *Inktpatronen*, waarin de voornaamste Nederlandse uitgeverijen en ook enkele Vlaamse tegen het licht worden gehouden.

De censuur in Nederland was zeker niet waterdicht, maar toch bikkelhard vergeleken met de Vlaamse situatie. Zo werd er in Nederland van bij het begin van de oorlog onder Duits toezicht een Kultuurkamer opgericht die nauwgezet het reilen en zeilen van de Nederlandse uitgeverijen en schrijvers in de gaten hield. Een zin als 'De Duitschman heeft ons onrechtmatig aangerand' kon niet door de beugel en werd door de Duitse censor uit de roman *Geuzen* van Jan H. Eckhout verwijderd.

In Vlaanderen daarentegen bleef alles min of meer bij het oude en moeide het militaire bezettingsregime zich niet actief met de literaire zeden. Er bestond al een Vlaamse Kultuurraad sinds 1938 die vanaf 1940 in overdrive werd geschakeld met bepaald Duitsvriendelijke auteurs aan het hoofd. Priester-schrijver Cyriel Verschaeve werd voorzitter en schrijver-filoloog Jef van de Wiele secretaris. Maar ondertussen bleef de Vlaamse Vereniging voor Letterkundigen (VVL) het representatieve orgaan van de Vlaamse auteurs. Maurice Roelants en Albert van Hoogenbemt wilden het koste wat het kost een innige verstrengeling met de Duitse bezetter vermijden en riepen hun leden op om de pluralistische vereniging van de VVL trouw te blijven. Notoire vrijzinnige auteurs als August Vermeulen en Herman Teirlinck zaten er zij aan zij met katholiek of socialistisch geïnspireerde leden. (Het is enigszins pijnlijk om vast te stellen dat de VVL op 17 juni 2006, uitgerekend enkele maanden voor zijn honderdste verjaardag in 2007, werd ontbonden om plaats te maken voor een totaal nieuwe schrijversvereniging die onder impuls van Jos Geysels en Tom

FELIX TIMMERMANS
ontvangt de Rembrandtprijs.

EPURATIE

Troebel zuiveringsdrama

WIE SCHRIFT DE GESCHIEDENIS VAN DE BEDENKELIJKE
GROOTINQUISITEURS VAN DE CULTURELE COLLABORATIE?

Humbeek en ook Bruinisma (zie hoofdartikel) hadden het al in bedekte termen over die donkere periode in de Vlaamse geschiedenis toen veel Vlaamse schrijvers om heel uitlopende en vaak fictieve redenen werden geïnterneerd, of aangeklaagd en uiteindelijk zelfs gebroodroofd.

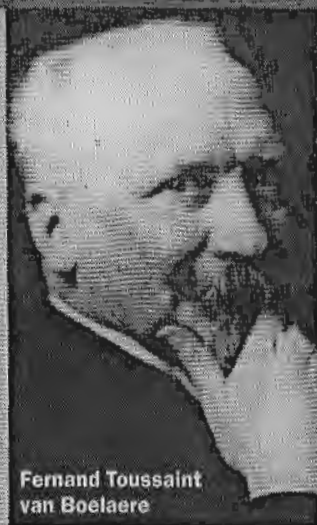
Fernand Toussaint van Boelaere wierp zich op als het literaire geweten van Vlaanderen. De vijftienjarige Toussaint, die in 1940 met pensioen was gegaan als directeur-generaal bij het justiedepartement, begon vanaf 1945 in tijdschriftartikels, binnen de VVL en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letterkunde diverse collega's aan te kla-

gen voor echte of vermeende culturele collaboratie. Het wordt hoog tijd dat deze spin in het epuratielweb van naderbij wordt bestudeerd.

Toussaint was een *Van Nu en Straks*'er en ooit metgezel van de illustere August Vermeulen. Als vrijzinnig kampioen zag hij blijkbaar zijn uur gekomen om collega's, die als schrijver zoveel meer succes hadden gehad dan hij, aan de schandpaal te nagelen. Gaston Durnez vermoedt in zijn Timmermansbiografie dat Toussaint aan het dementeren was toen hij als literair grootinquisiteur optrad. Dat Cyriel Verschaeve, Wies Moens en Filip de Pillecijn voor culturele collaboratie werden veroordeeld, valt te begrijpen. Maar waarom

Toussaint Ernest Claes, Felix Timmermans, Stijn Streuvels en zoveel anderen uit het voornamelijk katholieke schrijverskamp de duivel aan deed, is heel wat onduidelijker. Hedwig Speliers mag zich dan al geroepen voelen om in de sporen van Toussaint Streuvels voor cryptofascist te verslijten, veel verder kom je daarmee niet in een klare kijk op de positie van de Vlaamse schrijver tijdens de Tweede Wereldoorlog. Streuvels merkte droogweg op dat hij altijd zijn eigen koers is blijven varen en zich nooit heeft laten lenen tot nazistische hand- en spandiensten: 'Als ik maar één zier Duitsgezind ware geweest, dan was ik allang ergens commissaris-generaal benoemd, of inspecteur van hoger onderwijs, of conservator van een of ander museum, directeur van een bibliotheek of kunstinstituut, met grote wedde.'

Daarmee verwijst Streuvels fijntjes naar het overheidsmanna dat sommigen van zijn collega's wel in de schoot werd geworpen en waar achteraf geen haan naar kraalde. Of was het omdat ze even vrijzinnig en maçonniek waren als Toussaint zelf dat ze door hem ongemeend werden gelaten? Walschap was na zijn publieke afval van het katholieke geloof in 1940 tot inspecteur van de openbare bibliotheken benoemd, een lucratieve baan. Hij verdedigde zich achteraf door te stellen dat hij moeilijk anders kon: 'De Duitsers stelden zeer hoge prijs op mijn collaboratie. In hun ogen behoorde ik, met Streuvels, Timmermans en Claes tot de belangrijkste Vlaamse auteurs en hun uitgesproken voorkeur ging naar mij omdat ik de enige antiekriekaal was van de vier. (...) Ik heb het mogelijke gedaan, en dat is niet weinig, om de Duitse bezoeken te weren. Had ik ze brutaal de deur gewezen, dan ware ik op zijn allerminst

Fernand Toussaint
van Boelaere

geschorst als ambtenaar en als auteur verboden geworden, dus totaal gebroodroofd, om van ergers te zwijgen.' Vooral Karel Jonckheere vertolkte een troebele rol in dit literair-politieke zuiveringsdrama. Als secretaris van de minister van Binnenlandse Zaken zat hij samen met Toussaint op de eerste rij van de literaire epuratie. Jonckheere heeft na de oorlog het bedje gespreid voor zijn eigen literaire carrière en groeide uit tot de Vlaamse, literaire bobo bij uitstek die zijn functie graag gebruikte om zijn middelmatige literaire producten in het voormalige Oostblok aan de man te brengen.

Dergelijke ideologische en literaire kwesties zouden voor eens en altijd moeten worden uitgeklaard, nu de laatste getuigen nog leven. Heeft de professe van de literatuurhistorici ergens een jonge Maurice de Wilde in zijn rangen? Of nog beter: een Jeroen Brouwers? Het valt te hopen, maar het is waarschijnlijk al vijf over twaalf. Een beknopte en zakelijke reconstructie van de literaire epuratie zou al wonderen doen om het beeld van de Vlaamse literatuur tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog eindelijk scherp te kunnen stellen. Wie bezit daarvoor het broodnodige papier, de fondsen en vooral de moed?

STIJN STREUVELS (M.)
met Joris Lannoo en
Jos Speybrouck.

Een totaalpanorama van wie wat deed in het Vlaamse literaire wereldje tijdens en vlak na de oorlogsjaren, is o. v. vindbaar.

► Naegels opnieuw alle auteurs van alle gezindheden zou willen representeren.)

Ernst Bruinsma moet dan ook concluderen dat het tijdens de oorlog 'erg goed' ging met het Vlaamse en Belgische boekwezen, in tegenstelling tot de kranten- en magazinepers die wel sterk te lijden had onder de Duitse bezetting.

VERDUISTERINGSPAPIER

Bruinsma en de nieuwste lichte literatuuronderzoekers hebben vaak vooral aandacht voor de literaire actoren op het veld naast de schrijver. Uitgevers zijn inderdaad sleutelspelers binnen de literaire productieketen. Vooral de manier waarop ze aan het broodnodige papier kwamen, spreekt boekdelen. Bruinsma legt duidelijk uit hoe de bezetter via de papierdistributie in Vlaanderen het literaire leven toch naar zijn hand probeerde te zetten. De papierinvoer verliep immers via het ministerie van Economische Zaken, waar de Duitse bezetters met Victor Leemans hun mannetje hadden neergepoot. Maar dat was buiten de vindrijkheid van de uitgevers gerekend, die papier spaarden voor andere allesbehalve nazivriendelijke uitgaven of die simpelweg via de zwarte markt een voorraad aanlegden voor piratuitgaven. Hoewel die laatste strategie handenvol geld kostte. Het is pas vanaf 1943, aldus Bruinsma, dat er nijpend papiergebrek ontstaat en het bloeiende Vlaamse literaire bedrijf in ademnood komt. Een laconieke

Bruinsma legt uit hoe papier naar het einde van de oorlog nu eenmaal meer nodig was voor munitiepapier, verduisteringspapier en verpakingskarton.

Het is ook goed dat er eindelijk een inventaris werd gemaakt van hetgeen uitgeverijen als Querido of De Arbeiderspers aan Nederlandse en Manteau of Lannoo aan Vlaamse kant uitspookten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Om het plaatje compleet te maken werd er ook telkens de fondslijst gepubliceerd van elke uitgeverij en daar vallen soms verrassende vondsten te doen. Auteurs die nu al lang vergeten zijn, bleken toen heuse bestsellerkanonnen. Wie kent nog Valère Depauw die in vijf jaar tijd bij Manteau 12 boeken publiceerde in een geschatte oplage van 130.000 stuks?

Om een degelijk overzicht te krijgen van wat de Vlaamse literatuur in die jaren effectief betekende, is het echter ook na de publicatie van dit verdienstelijke werk spijtig genoeg te vroeg.

De Nederlandse literatuurhistorische verwerking van het verleden staat daarbij verder. Adriaan Venema probeerde in *Schrijvers, uitgevers & hun collaboratie* een synthese te maken waarbij hij man en paard noemt, ook al is hij dan vaak vrij tendentius. Zijn tetralogie over de auteurs die al dan niet collaboreerden met de Duitse bezetter heeft nog steeds geen Vlaamse pendant.

De laatste jaren werden er verschillende pogingen ondernomen om ook hier

klaarheid te scheppen, maar verder dan slimme interpretaties van wat tijdens de oorlog aan fraais werd gepubliceerd, is men nog niet gekomen. Kris Humbeek weet in *Hun kleine oorlog* alles te vertellen over Louis Paul Boon tijdens de oorlog en hij schetst ook een interessant tijdsbeeld in *Hij was een zwarte*, maar een totaalpanorama van wie wat deed in het Vlaamse literaire wereldje tijdens en vlak na de oorlogsjaren, is onvindbaar. Nochtans geeft Humbeek in een lang essay in dit laatste boek harde cijfers over collaboratie en zuivering die schreeuwen om een uitgewerkte visie over het literaire wereldje waarin elke schrijver zijn plaats krijgt. Zo vertelt Humbeek onder meer, met dank aan het pionierswerk van Luc Huyse, dat er 242 Belgische collaborateurs werden omgebracht en dat er op Belgisch niveau zomaar eventjes 405.067 collaboratiedossiers werden aangelegd waaruit 55.000 straffen voortsporen. Tijdens de regering-Van Acker werd de economische collaboratie op een laag pitje gezet en kregen vooral de kleine vissen het blijkbaar hard te verduren, ook in de cultureel-literaire sector. De zogenaamde besluitwet van 19 september 1945 zette de deur wijd open voor willekeur. De krijgsauditeurs en substituten konden vanaf dan autonoom beslissen wie voor de krijgsraad moest verschijnen of wie zonder strafvervolging bleef maar wel een burgerlijke sanctie kreeg opgelegd. Hetgeen leidde tot 43.000 aanklachten tegen Belgische burgers die op een epuratie- of zuiveringslijst werden geplaatst, daardoor hun job en burgerrechten verloren en tot de bedelstaf werden veroordeeld. ■

HANS RENDERS, LISA KUITERT
EN ERNST BRUINSMA.
'INKTPATRONEN. DE TWEDE
WERELDOORLOG EN HET
BOEKBEDRIJF IN NEDERLAND
EN VLAANDEREN'. DE BEZIGE
BIJ. 432 BLZ., 39,00 EURO.